

ΔΗΜΟΣΙΑ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 22^{ΑΣ} ΜΑΪΟΥ 2003

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΗ

Ὁ καιρὸς τῆς πράξεως κατὰ τὸν Πρόκλον: ἐργασία καὶ πολιτική, ὑπὸ τοῦ Ἀκαδημαϊκοῦ κ. Εὐάγγελου Μουτσόπουλου*.

Τὸ κείμενο ποὺ προτίθεται ν' ἀναγνώσω συνιστᾶ ἀνακοίνωσιν τμήματος γενικωτέρας ἐρεύνης ἀναφερομένης εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ καιροῦ κατὰ τὸν Πρόκλον.

Ἡ ἔννοια τοῦ καιροῦ ἀποτελεῖ ἀποκλειστικότητα τῆς ἐλληνικῆς διανοήσεως. Δὲν ὑπάρχει ἕλλην φιλόσοφος ἢ ποιητής, οὔτε κἂν μαθηματικός, ὁ ὁποῖος νὰ μὴν τὴν ἀντεμετώπισεν, οὔτως ἢ ἄλλως. Ἐχρειάσθη ὡστόσο ἡ ἔννοια αὐτὴ νὰ ἐνταχθῇ σὲ πλαίσιον εὐρύτερον πρὶν ἢ προσφερθῇ εἰς ἀνάλυσιν τῆς δομῆς τῆς πραγματικότητος εἰς τὴν ὁποίαν ἀναφέρεται καὶ πρὶν ἢ ἀποκαλύψῃ τὸ μυστικὸν τῆς σημασίας της. Ὁ παράγωγος ὅρος «καιρικότης» ἔρχεται, μετὰ τὴν σειρά του, νὰ ἐμπλουτίσῃ τὸ διεθνὲς σύγχρονον φιλοσοφικὸν λεξιλόγιον, γιὰ νὰ τονίσῃ τὸν δυναμισμό μιᾶς τάσεως τῆς συνειδήσεως ἔναντι ἑαυτῆς καὶ τοῦ κόσμου. Μιὰ ὀλόκληρη καιρολογικὴ φιλοσοφία ἔχει διεθνῶς ἀναπτυχθῆ ἀφ' ἧς, πρὸ τεσσαράκοντα ἡδὴ ἐτῶν, ἡ πρώτη ἐπὶ τῆς ἐννοίας αὐτῆς ἐργασία εἶδε τὸ φῶς. Ἡ ἴδια ἡ ἔννοια τοῦ καιροῦ, ἀφοῦ ἀπησχόλησε τοὺς φιλοσόφους τῆς ἀρχαιότητος, εὐρήκεν ὀψίμως τὴν καταλληλότερην ἐκφράσιν της στὸ σύστημα τοῦ Πρόκλου, ἐκ τῶν τελευταίων διαδόχων τοῦ Πλάτωνος εἰς τὴν σχολαρχίαν τῆς Ἀκαδημίας, ὀκτῶ αἰῶνες μετὰ τὴν ἰδρυση τῆς τελευταίας. Διὰ μέσου τῆς διερευνήσεως τῆς ἐννοίας τοῦ καιροῦ, ἡ φιλοσοφικὴ πρωτοτυπία τοῦ Πρόκλου εἶναι δυνατὸν νὰ συλληφθῇ κατὰ τρόπον ἀποκαλυπτικόν.

*
* *

* E. MOUTSOPOULOS, *Le kairos de l' action selon Proclus: travail et politique.*

Ἡ ἔννοια τοῦ καιροῦ διατρέχει ὀλόκληρο τὸ ἔργον τοῦ Πρόκλου καὶ συνιστᾶ ἓνα ἐκ τῶν στημόνων, ἂν ὄχι τὸν κατ' ἐξοχὴν στήμονα, τῆς ὑφῆς τοῦ στοχασμοῦ του. Ἐπὶ τοῦ θέματος τοῦ καιροῦ ἔχω ἀρκούντως δημιοσιεύσει, ὥστε νὰ μὴν συντρέχει λόγος ἐκτεταμένης εἰσαγωγῆς εἰς αὐτό. Ἀρκοῦμαι εἰς μίαν συνοπτικὴν ἐκφορὰν τοῦ προβλήματος. Ἄν ὁ χρόνος προσδιορίζεται διὰ τῶν τριῶν κατηγοριῶν τοῦ πρό, τοῦ κατὰ καὶ τοῦ μετὰ, ὁ καιρὸς προσδιορίζεται διὰ δυὸ μόνον κατηγοριῶν: τοῦ οὐπω καὶ τοῦ οὐκέτι. Ἄν ὁ χρόνος δύναται νὰ ρεεῖ ἀδιαφόρως διὰ τὴν συνειδησιν, ὁ καιρὸς, ὁ ὁποῖος εἰσάγει μίαν ἀσυνέχειαν ἐντὸς τῆς χρονικῆς συνεχείας, συναγείρει τὴν συνειδησιν τοῦ ἀνθρώπου ἐντάσσοντάς τιν ἐνεργῶς εἰς τὴν διαδικασίαν τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος συνιστᾶ, καὶ δραστηριοποιῶντάς τιν εἰς τὸ ἔπακρον.

Ὁ καιρὸς ἐμφανίζεται σ' ὅλα τὰ πεδία τοῦ συνθέτου τοὺς κλάδους τοῦ φιλοσοφικοῦ συστήματος τοῦ Πρόκλου: τὴν ὄντολογία, τὴν κοσμολογία, τὴν ἐπιστημολογία, τὴν πραξιολογία καὶ τὴν ποιησιολογία τῆς ὁποίας σημαντικώτατον μέρος συνιστᾶ ἡ φιλοσοφία τῆς μουσικῆς. Εἰς ὅσα ἀκολουθοῦν θὰ ἐπιδιωχθῆ νὰ διαφωτιστῆ ἡ κατὰ τὸν Πρόκλον σημασία τοῦ καιροῦ στὴν περιοχὴν τῆς πραξιολογίας, καὶ συγκεκριμένα στοὺς τομεῖς τῆς ἐργασίας καὶ τῆς πολιτικῆς.

Ὁ καιρὸς ὑπεισέρχεται σ' ὅλες τὶς δραστηριότητες τοῦ ἀνθρώπου: στὴν πολιτικὴν¹, στὴν στρατηγικὴν² ἢ στὴν παιδαγωγίαν³, προπάντων ὅμως εἰς τὸ πεδῖον τῆς καθημερινῆς ἐργασίας τῆς ὁποίας ἡ γεωργία κ' ἡ ναυσιπλοΐα (ἡ τελευταία ὡς πρότυπον τῆς κυβερνητικῆς τέχνης) συνιστοῦν τὶς πολυπλοκώτερες ἐκδηλώσεις. Εἰς τὸ σημεῖον αὐτὸ ὁ Ἡσιόδος παρέρχει πολύτιμα μαθήματα στὸν Πρόκλον ὁ ὁποῖος σχολιάζει τὸ ἡσιόδειον ποίημα *Ἔργα καὶ ἡμέραι*⁴.

Τὸ κείμενον τοῦ Πρόκλου ἔχει ἀποδειχθῆ ἀπὸ πολλῶν πλευρῶν αὐθεντικόν, ἰδίως λαμβανομένου ὑπ' ὄψιν τοῦ ὕφους τοῦ δὲν φαίνεται νὰ διαφέρει ἐκεῖνου τῶν αὐθεντικώτερων προκλείων κειμένων. Ἦδη στὰ *Σχόλια εἰς τὴν Πλάτωνος Πο-*

1. Πβ. S. AVINERI, *Kairos and Politics*, *Diotima*, 16, 1988, σσ. 39-42.

2. Πβ. E. MOUTSOPOULOS, *Maturation et corruption. Quelques réflexions sur la notion du kairos*, *Revue des Travaux de l'Académie de Sciences Morales et Politiques, et Comptes Rendus de ses Séances*, 131, 1978/1, pp. 1-20.

3. Πβ. ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ, *Proclus et le kairos de la rencontre*, *Diotima*, 31, 2003, σσ. 35-38.

4. Περὶ τῆς προκλείου προελεύσεως τῶν σχολίων τοῦ ΤΖΕΤΖΟΙ ἐπὶ τοῦ ποιήματος *Ἔργα καὶ ἡμέραι*, τοῦ Ἡσιόδου· πβ. T. GAISFORD, *Poëtae minores graeci*, 3 τ., London, Oxford Univ. Press, 1820, Proleg., σ. II. Πβ. ΤΖΕΤΖΕΣ, 9, 1-10, 18 Gaisford· πβ. A. SEVERÏNS, *Recherches sur la Chrestomathie de Proclus*, 1ère partie, I-II, Liège-Paris, E. Droz, 1938 (Bibl. de la Fac. des Lettres de l'Univ. de Liège, n°s 78-79).

λιτεϊάν ὁ Πρόκλος διατυπώνει ἀπόψεις ὡς πρὸς τὴν διακυβέρνηση τῆς πόλεως, ποιούμενος λόγον περὶ τῆς ἀποφασιστικῆς σπουδαιότητος τὴν ὁποίαν ἀποκτοῦν ἢ γινώσκαι καί, κυρίως, ἢ πρόγινωσις τοῦ καιροῦ στὸν τομέα αὐτόν. Ἐξ ἄλλου, ἢ καλὴ ἢ ἢ κακὴ διακυβέρνησις μιᾶς (ἀρίστης) πολιτείας⁵ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸν σεβασμὸ τοῦ καιροῦ τῶν ἱερῶν γάμων⁶. Ὅφειλομεν, ὅπως καὶ στὴν περίπτωση τῆς πολιτικῆς γνώσεως καὶ ἐπιστήμης, ν' ἀποκτήσωμε τὴν ἐπιστήμη τῆς κοσμικῆς τάξεως καὶ τῶν εὐκαιριῶν τίς ὁποῖες οἱ περιοδικές ἐπαναλήψεις τῶν φυσικῶν φαινομένων παρέχουν σ' ὅσους εἶναι ἱκανοὶ νὰ τίς διαγνώσουν. Ἄν ἀποτύχουν σ' αὐτό, ἀκόμη κι ἂν εἶναι σοφοὶ σ' ὅλα τ' ἄλλα πεδία, θὰ εἶναι ἀδύνατον νὰ τίς συλλάβουν προκειμένου νὰ προγραμματίσουν μιᾶν πολιτικὴ τῶν γεννήσεων⁷.

Τὰ οὐράνια φαινόμενα, πάλιν, διαδραματίζουσι σημαντικὸ μέρος σὲ κάθε δραστηριότητα, ἀφοῦ ὑποδεικνύουσι ἀλλαγές μέσα στὴν φύση⁸. Οἱ φάσεις τῆς σελήνης λ.χ. σημαίνουν καίριες μετεωρολογικὲς μεταβολές τόσο γιὰ τὴν ναυσιπλοΐαν ὅσον καὶ γιὰ τὴν γεωργίαν¹⁰. Ὁ Πρόκλος ἀναφέρεται λεπτομερῶς στὶς περὶ τῶν ναυτικῶν ἔργων πληροφορίες τοῦ ποιητοῦ, μεταξύ ἄλλων εἰς ὅσες ἀφοροῦν στὶς ἐποχές κατὰ τίς ὁποῖες ἐπιτρέπεται ἢ κι ἀπαγορεύεται ὁ ἀπόπλους¹¹, ὅποτε προσήκει ἢ ἐπιστροφή στα γεωργικὰ ἔργα ὡς εἰς ἐναλλακτικὴν ἐνασχόλησιν¹². Ἡ ἐναλλαγὴ αὐτὴ ὑποτίθεται συνεχῆς στὶς περιπτώσεις, φυσικά, ὅπου συντρέχουσι εὐνοϊκές πρὸς τοῦτο συνθῆκες. Ἡ ναυσιπλοΐα μεγάλως διευκολύνεται («παραβολώτατον») κατὰ τὴν ἀνοιξιν, ὅταν οἱ ἄνεμοι πνέουσι κατὰ διαστήματα. Τότε ἀκριβῶς πρέπει νὰ δραττώμεθα («ἀρπακτικόν») τῆς καταλλήλου («ἐπιτηδείου») στιγμῆς¹³. Κατὰ περιέργον σύμπτωσιν, ὁ καιρὸς αὐτὸς σημειώνεται

5. Ὁ ὅρος ἀρίστη πολιτεία ὀφείλεται στὸν ΑΡΙΣΤΟΤΕΛΗΝ, *Πολιτικῶν* Β6, 1265 b 34-Η 15, 1334 a 13.

6. εἰς *Πολιτ.*, II, 72, 28-73, 20 Kroll. Περὶ τοῦ κανονισμοῦ τῆς ἡλικίας τῆς πρὸς γάμον ὀριμότητος (30 καὶ 19 ἀντιστοίχως), πβ. εἰς *Ἡσιόδ.*, 331, 25-28 G: 313, 9-10 G: εἰς *Πολιτ.*, II, 5, 5-8 6, 20-22 26, 9-14 56, 10-13 56, 15-57, 18 365, 26-366, 5 K: A. G. LAIRD, *Plato's Geometrical Number and the Comment of Proclus*, Madison (Wisconsin), 1918.

7. Πβ. εἰς *Πολιτ.*, II, 73, 3-7 K.

8. Πβ. εἰς *Ἡσιόδ.*, 204, 13-15 G.

9. Πβ. αὐτ., 365, 6-8 G.

10. Πβ. αὐτ., 363, 25-28 G.

11. Πβ. αὐτ., 365, 9-13 G.

12. Πβ. αὐτ., 294, 28-32 G.

13. Πβ. αὐτ., 308, 18-21 G.

κ' ἐπὶ τοῦ ἐδάφους, χάρις εἰς ἀποκλειστικὴς ἐνδείξεις τῆς φύσεως¹⁴. Ὁ Πρόκλος σχολιάζει τὶς συμβουλὲς τοῦ Ἡσιόδου περὶ τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν τῶν ὁποίων ὁ ποιητὴς ἔχει ὁ ἴδιος ἐμπειρίαν, ἀλλὰ καὶ περὶ τῆς ναυσιπλοΐας τῆς ὁποίας ἡ προσωπικὴ του ἐμπειρία εἶναι ὅλως ἔμμεση. Ὁ Διάδοχος προσθέτει πῶς οἱ συμβουλὲς αὐτὲς εἶναι πιστευτές, συγκεκριμένως ἐπειδὴ σ' αὐτὲς λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν τὸ στοιχεῖον τοῦ καιροῦ τοῦ ὁποίου ὁ ποιητὴς εἶν' ἐνήμερος χάρις εἰς ἐκ παραδόσεως γνώστας ναυτικούς¹⁵. Πρὶν ἀποπλεύσει, ὁ ναυτιλλόμενος πρέπει νὰ ἔχει ἐτοιμάσει τὸ φορτίον¹⁶. Στὴν ἔννοιαν τοῦ καιροῦ προστίθενται ἐδῶ οἱ ἔννοιες τῆς προνοητικότητος («προετρεπισμένον») καὶ τοῦ μέτρου¹⁷.

Πρόσφορος εἶναι ἡ προδιαγεγραμμένη στιγμή, ἀνεξαρτήτως τῶν φαινομένων ὅσων ὁδηγοῦν εἰς πλάνην, ὥστε νὰ μὴν ἐπιτρέπεται οἰαδήποτε ἀναβολή¹⁸. Ἡ ἐμφάνισις τῶν γερανῶν ἀναγγέλλει τὴν ἔναρξιν τῆς σπορᾶς¹⁹ τῆς ὁποίας ἐνδεχόμενη ἀναβολή («ἀκαιρία») συνεπάγεται πτωχείαν συγκομιδῆς²⁰. Ὁ Πρόκλος προσθέτει πῶς, ἂν ὁ Ἡσιόδος κυριολεκτεῖ χρησιμοποιώντας τὸν ὄρον ὄργωσις, τότε τοποθετεῖ τὸν καιρὸν τῆς κατὰ τὴν μετάβασιν τοῦ Ἡλίου ἀπὸ τοῦ Ταύρου εἰς τοὺς Διδύμους· ἂν ὅμως διὰ τοῦ ὄρου ὄργωσις ἐννοεῖ τὴν σποράν, τότε ὁ καιρὸς μετατίθεται πρὸς τὴν μετάβασιν εἰς τὸν Σκορπιόν²¹. Ὁ καιρὸς τοῦ ἀλωνίσματος («ἀλωῆς») καὶ τῆς ἀποθηκεύσεως τοῦ καρποῦ τοποθετεῖται στὴν ἐμφάνισιν τοῦ ἀστερισμοῦ τοῦ Ὠρίωνος²². Ἀνάλογες ὑποδείξεις ἀφοροῦν καὶ εἰς τὸν καιρὸν τοῦ τρυγητοῦ²³. Οἱ εὐκαιρίαι κανονίζουσι, ἀναλόγως τῶν ἐποχῶν, τὶς ἡμέρας καὶ τὶς ὥρες²⁴ τῆς ἐργασίας τῶν γεωργῶν²⁵. Ὡστόσοσον, ὅσοι ἐξ αὐτῶν ἀποφεύγουν τὴν ἐωδινήν ἐργασίαν, οὐσιαστικῶς θὰ παραμείνουν ἀργοὶ καθ' ὅλην τὴν

14. Πβ. *αὐτ.*, 308, 21-23 G.

15. Πβ. *αὐτ.*, 301, 22 G.

16. Πβ. *αὐτ.*, 298, 10-13 G.

17. Πβ. καὶ *αὐτ.*, 238, 9-16 G, ὅπου ὁ λόγος περὶ ἐγκαίρου καὶ καταλλήλου συλλογῆς ὕλικῶν πρὸς κατασκευὴν ὀχημάτων· πβ. *αὐτ.*, 311, 3-4 καὶ 12-18 G.

18. Πβ. *αὐτ.*, 239, 9-10, G· πβ. *κατωτ.*, καὶ *σημ.* 36.

19. Πβ. *αὐτ.*, 236, 4-5 G.

20. Πβ. *αὐτ.*, 245, 28-246, 15 G.

21. Πβ. *αὐτ.*, 204, 4-7 G.

22. Πβ. *αὐτ.*, 288, 24-28· 362, 9-10 G.

23. Πβ. *αὐτ.*, 249, 4-6· 275, 24· 278, 13-17· 291, 25-27· 362, 11-12 G.

24. Πβ. *αὐτ.*, 200, 33-36· 250, 28-29· 341, 37-342, 1 G.

25. Πβ. *αὐτ.*, 363, 25-28· πβ. *άνωτ.*, καὶ *σήμ.* 10.

ήμεραν²⁶. Ὁ ἀπολέσας τὴν δυνατότητα νὰ ἐργασθῆ κατὰ καιρὸν εἶναι καταδικασμένος νὰ ζητήσῃ ἐλεημοσύνην, δίχως ὅμως ἀποτέλεσμα²⁷, ἐπισύρων μάλιστα τὴν λοιδορίαν τῶν ἄλλων²⁸. Ὁ σεβασμὸς τοῦ καιροῦ ἀποκτᾶ, συνεπῶς, σημασίαν ὄχι μονάχα τεχνικὴν, ἀλλὰ καὶ ἠθικὴν καὶ σχετικὴν πρὸς τὴν φιλοσοφίαν τῆς ἱστορίας· ἡ διαφθορὰ τῶν κοινωνιῶν ἐπιφέρει ἐπακριβῶς καὶ τὴν ἐξαφάνισίν των²⁹. Ἡ ἀνάγκη ποὺ ὁδηγεῖ στὴν συγκρότηση τῶν κοινωνιῶν δὲν ἐπιφέρει πάντοτε ἀγαθὰ ἀποτελέσματα³⁰. Καιρὸς καὶ μέτρον ἐπιβάλλεται νὰ πρυτανεύουν κατὰ τὴν ἐπικοινωνίαν τῶν ἀνθρώπων.

Μὲ τοὺς διαλογισμοὺς αὐτοὺς ὁ Πρόκλος μεταβαίνει ἀπὸ τὸν περὶ τοῦ καιροῦ τοῦ ἀφορῶντος εἰς τὴν ἐργασίαν προβληματισμὸν ἐπὶ τὸν ἀντίστοιχον προβληματισμὸν τὸν ἀφορῶντα εἰς τὴν πολιτικὴν, εἰς τὴν δραστηριότητα δηλαδὴ ποὺ ἀποβλέπει στὸ κοινὸν ἀγαθόν. Ὁ πολιτικὸς πρέπει νὰ εἶναι ἐνήμερος ὄχι μόνον τοῦ ἐνδεχομένου πεπλανημένης ἐκ μέρους τοῦ συμπεριφορᾶς³¹, ὀφειλομένης εἰς κακὴν ἐκτίμησιν τῶν συνθηκῶν ὑπὸ τις ὁποῖες ἡ δρᾶσις τοῦ ἐπέρχεται, ἀλλὰ καὶ τῆς ἀνάγκης συμμορφώσεώς της πρὸς τὴν ἰδέαν τοῦ ἀγαθοῦ, νοουμένην κατὰ τὴν καθαρότητά της³². Ἡ μαθηματικὴ ἐπιστήμη καθίσταται χρησιμωτάτη ἐν προκειμένῳ γιὰ τὸν πολιτικόν: τὸν βοηθεῖ στόν, πέρα τῆς ποιότητος τῶν πράξεών του, ὅσων ἀνελήφθησαν κατὰ καὶ ὄχι παρὰ καιρὸν, ὑπολογισμὸν τοῦ μεγίστου ἀγαθοῦ τὸ ὁποῖον ἐξ αὐτῶν εἶναι εἰς θέσιν ν' ἀντλήσει³³.

Ὁ καιρὸς, ἐδῶ, προσδιορίζεται ἀπὸ τέσσερις τουλάχιστον παράγοντες ποὺ συνιστοῦν μίαν ἱεραρχίαν τῶν αἰτίων τῶν ὁποίων ἐκεῖνος ἀποβαίνει τὸ ἀποτέλεσμα: τοὺς θεοὺς, τοὺς δαίμονας, τὴν εἰμαρμένην καὶ τὸ τυχαῖον³⁴. Καίριες στιγμὲς καὶ

26. Πβ. εἰς *Ἡσιόδ.*, 18-19 G.

27. Πβ. *αὐτ.*, 213, 17-20 G.

28. Πβ. *αὐτ.*, 237, 16-23 G.

29. Πβ. *αὐτ.*, 122, 35-36 G.

30. Πβ. *αὐτ.*, 159, 27-30 G.

31. Πβ. E. MOUTSOPOULOS, *L'odyssée de la conscience chez Proclus, Diotima*, 12, 1984, σσ. 178-182.

32. Πβ. εἰς *Πολιτ.*, I, 29, 7-11 K. Περὶ καθαρότητος καὶ μείξεως κατὰ Πλάτωνα, πβ. *Φίληβ.*, 63 e: μείξιν καὶ κράσιν. Περὶ τῆς διαφορᾶς μεταξύ τῶν διαδικασιῶν αὐτῶν, πβ. E. MOUTSOPOULOS, *Variations sur le thème du kairos*, Paris, Vrin, 2002, σσ. 19-30, ἰδιαιτ. σσ. 26-28.

33. Πβ. εἰς *Εὐκλ.*, I 23,12-15 Friedlein.

34. Πβ. ἤδη ΠΛΑΤ., *Νόμ.* Δ', 709 b: «μετὰ θεοῦ τύχη καὶ καιρὸς τ' ἀνθρώπινα διακυβερνώσι: *αὐτ.*, Γ', 187 a' 702 b' 744 b' 745 e' ΣΤ', 772 e' IB', 945 c' εἰς *Αλκιβ.* Α', 124, 10-11'

καιρίοι τόποι διαμορφώνουν καταστάσεις πρόσφορους προς ανθρωπίνην δράσιν³⁵. Αὐτὲς ἀκριβῶς τὶς καταστάσεις ὁ πολιτικὸς πρέπει νὰ προβλέπει, ὥστε νὰ παρενείρει τὶς πράξεις του ἐντὸς τοῦ γίγνεσθαι ἀπὸ τὸ ὅποιον ἐκεῖνες ἐξαρτῶνται³⁶.

Ὁ Πρόκλος υἰοθετεῖ τὴν ἀριστοτελικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ καιροῦ ὡς «τοῦ ἀγαθοῦ ἐν χρόνῳ»³⁷, ἐντασσομένου ἐντὸς τῆς χρονικῆς διαδοχῆς καὶ φανερουμένου περιοδικῶς, ὡς διαδοχῆς ἐξάρσεων μιᾶς κυκλοειδοῦς καμπύλης (ὅπως στὴν περίπτωσιν τῶν γεωργικῶν ἐργασιῶν ποὺ ἐπαναλαμβάνονται, ἀκόμη καὶ ἀκανόνιστα, ἀπὸ ἔτους εἰς ἔτος, ἀλλὰ τῶν ὁποίων ἡ σημασία παραμένει ἐσαεὶ μοναδικὴ ὡς ἐκ τοῦ ἐλαχίστου καὶ συγχρόνως βέλτιστου χαρακτήρός του). Κατευθύνοντας κάθε γίγνεσθαι, ὁ καιρὸς εἶναι τὸ αἴτιον τῆς διαδοχῆς τῶν γενεῶν³⁸. Ἡ διαδοχὴ τῶν καιρῶν, ἀπὸ τῆς πλευρᾶς τῆς, εἶναι ἀνεξάρτητος τῆς χρονικῆς διαδοχῆς· ὡστόσον δείχνει νὰ ἐντάσσεται ἐντὸς ἐκείνης³⁹. Ἐπιτυχῆς, ἡ ἀντιμετώπισιν τοῦ καιροῦ ἐκ μέρους τοῦ πολιτικοῦ ὁδηγεῖ στὴν σωτηρίαν τῆς πόλεως· ἀνεπιτυχῆς, ἐπιφέρει τὴν καταστροφὴν ἀκόμη καὶ τῆς ἀρίστης πολιτείας⁴⁰. Ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὴν ἰκανότητα τοῦ πολιτικοῦ νὰ συλλαμβάνει τὴν διαδοχὴ τῶν καλυτέρων καὶ τῶν χειροτέρων στιγμῶν, καὶ νὰ τις συντονίζῃ πρὸς τὸν ἐκάστοτε καιρὸν, ὥστε νὰ προκαλεῖ τὸ μέγιστον τῶν ἀναγκαίων γιὰ τὴν πραγματοποίησιν τοῦ προγράμματός του συνδηκῶν⁴¹. Τὸ προνοεῖν περὶ τοῦ καιροῦ τῆς ἐπιτυχοῦς πράξεως ὑπῆρξε πάντοτε μία τῶν ἀσχολιῶν τῶν φιλοσόφων. Οἱ πολιτικοὶ καλῶς θὰ ἔπρατταν νὰ τοὺς συμβουλευῶνται ἀντὶ νὰ καταφεύγουν εἰς τοὺς χρησμούς ποῦ, ἀλοίμονον, τόσον συχνὰ ἀποδεικνύονται δημιουργοὶ πλάνης⁴², ἕνεκα ἐλλείψεως πληρότητος. Ὁ γεωργός, κατὰ παράδοσιν, ὑποτάσσεται εἰς τὸν ἀπαραλλάκτον καιρὸν τῶν ἐποχῶν, ὁ ὁποῖος δημιουργεῖται ὡς ἐκ τῆς διαδοχῆς των. Ἀντιθέτως, ὁ πολιτικὸς εἶναι εἰς θέσιν νὰ δημιουργήσῃ ἀφ' ἑαυτοῦ τὸν καιρὸν τῆς ἑαυτοῦ

124, 10-11 Westerink : «τύχη γὰρ φησι (ὁ Πλάτων) καὶ καιρὸς τὰ ἀνθρώπινα, διακυβερνώσι σύμπαντα».

35. Πβ. E. MOUTSOPOULOS, *La conscience de l'espace*, 6' έκδ., Paris, Vrin, 1997, σσ. 102-105· Espace kairique, espace pragmatique, *Diotima*, 18, 1990, σσ. 137-140· Y a-t-il un reflet kairique du temps dans l'espace?, *L'espace et le temps*, Paris, Vrin, 1991, σσ. 75-77.

36. Πβ. S. AVINERI, *ἐνθ' ἀν.*: πβ.. *αὐτ.*, καὶ σήμ. 1.

37. Πβ. *Ἡθ. Νικομ.*, A4, 1096 a 26 καὶ 32.

38. Πβ. *εἰς Πολιτ.*, II, 79, 22-24 K.· πβ. ΠΛΑΤ., *Πολιτικ.*, 263 e κ.εξ.

39. Πβ. *εἰς Πολιτ.*, II, 79, 22-24 K.

40. Πβ. *αὐτ.*, II, 79, 18-19 K.

41. Πβ. *αὐτ.*, II, 22, 14-19 K.

42. Πβ. *αὐτ.*, I. 40, 23-26 K.

δράσεως, αναλόγως τῶν συνθηκῶν πού στηρίζουν τὴν δράσιν αὐτήν, πρὶν ἢ ὁ ἴδιος ὑποταγῇ εἰς τὸν καιρὸν ἐκεῖνον. Γιὰ τὸν πολιτικὸν εἶναι σημαντικὸν νὰ ὑπηρετεῖ τὸ δίκαιον καὶ τὴν δικαιοσύνην ἐν περιπτώσει ἀντιθέσεως⁴³. Ὅποιος ἀρκεῖται εἰς τὸ νὰ κερδίσει, κάθε ἄλλο παρὰ προσφέρει κάτι καὶ εἰς τοὺς ἡττημένους, ἐνῶ ὁ προσηλούμενος εἰς τὸ δίκαιον ὄχι μόνον κατατάσσεται μεταξύ τῶν ἀγαθῶν πολιτικῶν, ἀλλὰ καὶ εἰς τῶν ἐναντίων ἀκόμη συμβάλλει τὴν βελτίωσιν⁴⁴.

Τόσον ὁ καιρὸς τῆς πολιτικῆς συρράξεως ὅσον κι ὁ καιρὸς τῆς συμφιλίωσης πρέπει νὰ εἶναι ἐπιμελῶς προετοιμασμένοι. Ὅθεν καὶ ἡ ἀναφορά στὸ ὀμηρικὸν ἐπεισόδιον τῆς ἐκ μέρους τοῦ Ἀχιλλέως ἀναβολῆς τῆς πρὸς τὸν μετανοήσαντα Ἀγαμέμνονα συναντήσεώς του, ἐν ἀναμονῇ τοῦ προσφόρου διὰ τὰ ἄριστα ἀποτελέσματά της καιροῦ⁴⁵. Μιὰ σοφὴ νομοθεσία προνοεῖ περὶ τοῦ ὀρθοῦ προσδιορισμοῦ τοῦ ἐκάστοτε καιροῦ δράσεως εἰς τὸ πλαίσιον τῆς κρατικῆς δομῆς⁴⁶. Ὁ Πρόκλος ἀσπάζεται τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ ὅτι ὁ σοφὸς πολιτικὸς προσδιορίζει τὸν καιρὸν καὶ δράττεται αὐτοῦ ἐμπιστευόμενος τόσο τὸν λόγον ὅσο καὶ τὴν ἐμπειρίαν του⁴⁷, ὥστε ν' ἀποφεύγεται ἡ πλάνη⁴⁸ πού ὑφέρει σὲ περιπτώσῃ διαφοροετικῆν. Ὁ πολιτικὸς ταυτίζεται τότε πρὸς τὸν ὠλοκληρωμένον φιλόσοφον. Ἡ πραξιολογία τοῦ Πρόκλου ἀναγνωρίζει στὴν συνειδητοποίησιν τοῦ ἀνθρώπου τὴν πλήρη εὐθύνη τῶν πράξεών του, καθ' ὃ μέτρον ἐκεῖνος δὲν σφάλλεται λόγῳ ἀγνοίας⁴⁹. Ἡ θέσις αὐτὴ εἶναι καθ' ὀλοκληρίαν σωκρατικὴ, καὶ δὲν δείχνει ν' ἀντίκειται πρὸς τὴν πλατωνικὴν ἀντίληψιν περὶ τῆς παντοδυναμίας τῆς τύχης καὶ τοῦ καιροῦ⁵⁰, ἀφοῦ ἡ περὶ τοῦ τελευταίου γνώσις συμπίπτει πρὸς τὴν ἐμφάνισή του, ἀντιδιαστέλλεται ὅμως ἔτι περισσότερο, ἔστω καὶ πρὸ τοῦ γράμματος, πρὸς τὴν ἐγγελιανὴν ἀντίληψιν πού εἰσάγει ἓνα Λόγον ὑπερβατικὸν εἰς τὸν ὁποῖον καὶ ἀποδίδεται ἡ δῆθεν ἐλευθερία λήψεως ὑποκειμενικῶν ἀποφάσεων⁵¹.

43 Π6. αὐτ., I, 218, 7-12 K.

44 Π6. εἰς *Αἰκλιβ.* Α', I, 221, 11-15 W.

45. Π6. αὐτ., I, 145, 4-6 K.

46. Π6. εἰς *Πολιτ.*, II, 66, 3-8 K.

47. Π6. αὐτ., II, 14-15· 5, 5-8 K.

48. Π6. αὐτ., II, 79, 15-17 K.

49. Π6. αὐτ., II, 259, 27-30 K.

50. Π6. ἀνωτ. καὶ σγμ. 34.

51 Π6. HEGEL, *Φιλοσ. τῆς ἱστορίας*, ἐκδ. Lassen, Εἰσαγ., σ. 4· E. MOUTSOPOULOS, *Histoire et temporalité chez Hegel, ἐν Kairos. La mise et l'enjeu*, σσ. 300-312, *ἰδιαίτ.* σσ. 305-307.

Ἔργασία καὶ πολιτικὴ εἶναι δυὸ ἐκ τῶν σημαντικώτερων πεδίων ἐπὶ τῶν ὁποίων, κατὰ τὸν Πρόκλον, ἀσκοῦνται τόσον ἡ ἐμφάνιση τοῦ καιροῦ ὅσον κ' ἡ ἱκανοποιητικὴ ἀντιμετώπισή του. «Ἀγαθὸν ἐν χρόνῳ», ὁ καιρὸς προσφέρεται πρὸς ἐπιτυχῆ ἀξιοποίησίν του, ἀρκεῖ ἢ ἐκ μέρους τῆς ἀνθρωπίνης συνειδήσεως προσέγγισή του νὰ προσαρμόζεται πρὸς τὶς ἰδιαίτερες ἐκάστοτε ἀπαιτήσεις τῶν τοῦ ἰδίου ὅσον καὶ τῶν περιστάσεων πρὸς τὶς ὁποῖες ἐκεῖνος συνείρεται, καὶ οἱ ὁποῖες τὸν προσδιορίζουν μέσῳ τῶν κατηγοριῶν τοῦ οὐπα καὶ τοῦ οὐκέτι. Παραλαμβάνοντας μίαν ἤδη διαμορφωμένην ἀνὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ἀρχαίας διανοήσεως φιλοσοφικὴν περὶ καιροῦ θεωρίαν, ὁ Πρόκλος τὴν ἀναδομεῖ, ὥστε νὰ τὴν παραδώσει πρὸς τοὺς ἐπερχόμενους στοχαστὰς μὴ ἔχουσαν πλέον χρεῖαν συμπληρώσεως. Ἰδιαίτερος ὡς πρὸς ὅ,τι ἀφορᾷ εἰς τὸν καιρὸν τῆς ἐργασίας καὶ τῆς πολιτικῆς πράξεως, ὁ Πρόκλος θεωρεῖ πῶς ὁ καιρὸς παρέχεται μὲν ἐξ ἀντικειμένου, ὑπόκειται ὅμως εἰς συγκεκριμενοποίησιν, χάρις εἰς τὴν ἀνθρωπίνην πρωτοβουλίαν ὅπου λόγος κ' ἐμπειρία συνεργάζονται δημιουργικῶς. Τέλος, ἅς σημειωθῆ πῶς, κατὰ τὸν Πρόκλον, ὁ καιρὸς, καταλλήλως ἀξιοποιούμενος, ἐπιφέρει ἀποτελέσματα ἀγαθὰ δι' ὅλους ἀνεξαιρέτως, καθιστάμενος ὁ ἴδιος ἀγαθὸν χάριν τῆς ἀνθρωπότητος.

RÉSUMÉ

Le kairos de l'action selon Proclus: travail et politique

Travail et politique sont deux terrains privilégiés où, selon Proclus, s'exercent aussi bien l'avènement du kairos que son maniement effectif. Du kairos, «bien dans le temps», la conscience peut tirer profit de façon satisfaisante, si elle sait s'adapter à ses exigences et aux circonstances, notamment à travers les catégories, qui lui sont propres, du «pas-encore» et du «jamais-plus». Proclus restructure une théorie sur le kairos, reçue de la réflexion classique, pour la transmettre, accomplie, à la postérité. Il considère que le kairos spécifique du travail et de l'action politique s'offre aux hommes, mais doit être concrétisé par l'initiative humaine où raison et expérience s'entremêlent de façon créative. On peut estimer qu'en fin de compte, pour Proclus, le kairos, s'il est mis en valeur de manière adéquate, véhicule le bien pour tous sans distinction aucune: il, devient ainsi un bien pour l'humanité entière.